

1

1b

Xo rula, xo betla le melemo e mengwe.

Dilo tse di dirwaxo ka thsipi ke: Mosebe, matsape, dinoto, maxaxane, maketsoka, dipetlwana le marumo.

Mosebe. Ke thsipi ba e rula ya tswa nthla, ba rula mehuta e mebedi, o mongwe e no ba toloto, o mongwe o na le dikobi tse pedi mafelelong a nthla. Wa toloto wa hlaba motho xoba phoofolo wa tswa, wa dikobi xa o tswa ba sexa nama ba reteletsa xore o kxone xo tswa. O kotse xaxolo. xo tseneng xa Maburu naxeng e ba bona motho a o swere xa xabo ke thabeng e be ba sa nyake xo bona, ba xopola bobo bya ona le ka mokxwa o ba kileng ba thsengwa ke Basotho kateng ka ona. Ba re xo e rula ba nyakela mahlaka ya fakelwa ka masobeng a ona bya e ba tsea lenti ba tatela xe ba feditse xo dira byalo ba e rwala ba nyakela moxo, ba o konka xore o tswa mafsi byale ba tsea mafsi a ona ba tlotsa mola ba tatetse ka dinti a omella xona, byale ke mesebe, ka moraxo ba nyakela phate ba e fera ya ba lehupulo, ba tlemile ka lerala xoba lenti la xo ohlwa. Phate e ya xo feriwa le thapo ba re ke borwa, ka xobane xe ba tsere mosebe ba o hloma ba nganga wa lesetswa o wa kxole o kxarametswa ke borwa. Ba bolaya diphoofolo le manaba ka yona, fela e na le batsibi xa ba phose le phoofolo xoba lenaba xa di tswa di kitima.

2

Xo na le mosebe o mongwe ba betla diphate tea mehlare ya xo tia byale ka mmilo le mothere ke tse di tsibyaxo xaxolo. Ba di betla hloxong va ba dikurwana. ka dithitong ya ba tse dithsese xore di tle di kxone xo tsena mahlakeng, ba e twela byale ka enela ke setseng ke hlalositse.

Matsape. Le ona ke dithsipi ba a rula ya ba diphaphati, a ba le nthla e telele ka hloxong, ka titong ba xo rula ya ba moxosese, xore ba tle ba kxone xo twela. A na le badiri ba ona, kudu moloko wa ba-Phalaborwa le ba xa Moyeni. Ba ba ruta le xore a twediwa byang, ba ripa phate ba e betla ka hloxong ya ba e koto, ka

K34/82

3 ntlheng ya ba e thsese xore diatla di kxone xo swara. Ka kowa hloxong ba besa morokola ya re kowa e fisa ba thula lesoba xore le tle le tsene, ke moka mosomo wa lona o fedile xo setse xore basadi le banna ba leme ka ona. Morokola ke thsipi ya rudiwa wa fumana e no ba tolotole byale ka lerumo la xo hlaba dikolobe (letso-lo la dikolobe) mosebe. Ba e tswela diphateng tse dikotwana xore xa e swele ba sware ka tsona. Barudi ba matsepe e be ba rekisa kxomo, xe o na le masome a mahlano (50) a matsepe o beka kxarebe.

Dinoto. Ba di rula ya no ba dikxolokwana tse ditelelenyana, ba rula ka tsona dithsipi le xo kxatsa malwala a xo sila maxobe xore lefsika le be le makxakxatlepa. Mo xare xa tsona ba thula lesoba ba betla phate ba lokela, ba lokela diphatana xoba dithsipyana ba di kokotela xore phate e tlale lesoba la noto, masoba a tsona ba thola ka di thselele, ke dithsipi tsa ditolotolo tse dikotwana. Ba pharola ka tsona diphate tsa xo axa dintlong, tsewe lehono ba tiyang ka tsona diboro wa nthswenya, ngwana, awa papa xa ke xo thswenye ke nyana xo tseba xore ba rwaxo le nna ke tle ke ba botse, a sexa mokxalabye, a re, wa reresa.

Maxaxane. Xe letsepe le fedile ba le rula ba loutsa ka lefsika la tswa boxale ba betla mphini ba tswela ya ba selepe sa xo rena diphate le xo betla dilo tse dingwe, kudu ba o somisa dintweng ya hlaba motho ka lerumo a wela fase o remela ka ona, wa kwa a re wa ka a wa xa tsoxe a remela.

Maketsoka. Ke matsepe a feletsexo audu banna ba bona xore a sa na mosomo ba lahla, byale basemanyana ba tsea ba e twela ba loutsa, ba ba ba ithuta xo betla dibetla tsa bona.

Dipetlwana. Ba no di rula e le tsona. Ke diphaphati ke tse dikopana, ba di lou tsa ba di twela mphining ya hloxo tse byale ka dieta tsa basadi ba Makxowa ba thula lesoba, ba di twela.

5 Mosomo wa tsona ke xo fala mekxopa.

Dithsipi tse a ke setseng ke di hlalositse ba di dira ka tsela e xore e be dithsipi. Ba epa fase mowe ba bonaxo mafsika a xona ba reng ke natlo a toloxa.

Ba xotsa mollo ba rokantse mekxopa ya diphoofolo wa fumana e le serabaraba (mouba), ba butsetsa ka ona mollo xore mafsika a swe, xe a swele ba kaba ka dikabo ba kxatlela felo xo tee, kudu di dirwa ke Baphalaborwa mona xa ba di tsebe medirele e be ba ya ba reka xona.

Lenaneo la dibetla, xo loxa, le xo bopa. Mexopo, letsopa, lexapa, motolo mekxopa lefsika, mabyang, dirotwana, disexo, mehlotlo, diswantso tsa diphoofolo, komana, meropa, maselo le dihlana.

Mexopo. Ke dijelo, ba ripa mohlare ba di betla, kudu-kudu mohlare mexopo ya xo tia ke morula, mehlare e mengwe ba ka no dira fela ya palexa. Di betlwa ke bahlalefi, ba bantsi xa ba kxone xo betla, ba ya ba di reka xo babetli ka mabele a xo tlala seroto.

6

Lexopo. Ke le lexolo xo feta le thsolela maxobe, lona mosomo wa lona ke xo fela dinama xo lona kx-rong, yona mosomo wa ona e re xe ba hlaba kxomo xoba pudi xoba nku ba thsela madi ka xare le xo hlophollela dinama xa di apexilwe. Xa o somisi ke basadi, le balata, o somiswa ke kxosi fela, le bona babetli mohlomongwe ba o somisa e se ka kudu.

Mafehlo le maho. Mafehlo le maho a betlwa ke motho e mongwe le e mongwe fela dithakxa di xona. A somiswa ke basadi xe ba dira mosomo wa dijo, lefehlo lona le banna ba le somisa xe ba rita moswane (madi). Basadi ba le somisa mathomo xa mo pitsa e bela ba thoma xo thsela bupi xore bya se ke bya photna (dikete). Xe ba hlatlola ba somisa leho le xo thsola ba thsola ka lona. Lefehlo ba le betla ya re kowa hloxong ya lona ya ba le lekotwana, le na le mebatlo e mene, byale ba besa merokola ba thgula masoba a mabedi, ba betla diphatenyana tsa xo lekana xo tsena masobeng, ke moka le fedile.

7
Leho ba le kxoba ya ba phaphathi ka hloxong ya lona nka mo ba thsoplaxo ka xona ka thitong ba dira le lenyana la xo hlakanya

meroxo. Lona le somiswa ke basadi fela, ba re mosadi a xo tia ka lona wa tlaela.

Letsopa. Le somiswa ke basadi xo bopa dipitsa, e seng basadi ka moka ba xona basadi ba ba sa kxoneng ba ya ba reka. Ba re xo nthsa letsopa le ba le isa xae e le makota a bothata, byale xo na le lwala le ba kxotlaxo botsopa bo ka lona, ba bo thsetse metsi, bo hlakane e be selo se tee, byale ba thome xo bopa mola bo le boleta. Ba tsea lebea la pitsa e phyaexileng ba thomela xo yona, ba bopa xo fihlela e fela, ka kowa maraxong a yona xo sala lesoba, e re kola e fedile e omile byale ba tsea molomo wa yona wa fase, maraxo a ya xodimo ke moka ba thiba lesoba, byale ya re kowa e omile mmele ka moka ba e ritela ka thitelo ba fafela ba tsenya ka metsing ba ritela. Ba di lesetsa tsa hlwa matsatsi a mararo ba kxone ba di
8 thsoba. Ba di thsoba ka dimati tsa dihlare, ba ba sa kxoneng ba bangwe ba eka ka tsona a rwala mangata a mararo a isa xo mmopi wa dipitsa tsatsi le di swele o kxetha ya xaxwe. Di mapati tse ba di bea ka mathoka a dipitsa tse dingwe ba di bea xodimo xo tsona byale ba di xotseletsa mollo tse dingwe dia phyatlexa, tse dingwe di tswa xabotse. Xa a thomile xo di thsoba ba sa thoma xo sila o tllilo di fetsa xe ba e-ja. Ba di reka ka mabele, ba thsela pitsa ya tlala.

Lexapa. Xa le betliwe le enywa ke dithotse, byale xe le xodile le xotia ba le kxoba ba le apea xo fihlela makxata a lona a butswa, ke moka ba le hlatlole, ba xope makxata a lona, ba nthse le dithoro ba le bexa le ome. Xa le omile xona le banna ba dithakxa ba di seta.

Motolo. A loxwa ke basadi pele xa xore ba loxe ba ohla dinti,
9 xe ba feditse xo chla ba ja ya xo tomola lexoxo, xe ba feditse xo tomola ba le anexa, ka moraxo ba le loxa. Ba tsea thswana ya lexoxo e telele ba a bapetsa ke moka ba thoma xo le thula, ba follela lenti xo fihlela le fela, ba robala xodimo xa lona.

Xo na le mofuta o mongwe wa lexoxo ba re ke motolo. Lona xa ba le thule, ba thea dinti tse pedi le lengwe la tla ka fase le lengwe la tla ka xodimo, byale ba a hlaka-hlakanya a fapanetsana ba thoma. Le lona le adiwa fela lona le lokile kudu ka baka la xore xa le kokone ke motho a robetse xodimo xo lona. A na le basila ba xo loxa ba a rekisa nme a rekwa ka mabele. Lexoxo la phodiwa ba reka ka seroto sa mabele, la motolo ka diroto tse pedi.

10 Moxopa. Ba e soxa ba dira ditwaro. Moxopa wa kxomo, mong wa ona o dira byala xore monna e mongwe le e mongwe a tswa a swere petlwana ya xaxwe. Ba re, moya komeng ya ngwana wa xaxwe o ya a swere sa xaxwe sebyana. Ke xore ea se naxo ke mokxopedi xobane nka be a tswa le ya xaxwe, xoba ba mo kona xa xo na molato. Byale ba apexa metsi a ruthela ba thsela xodimo xa mokxopa. Ba thoma xo fala ka dipetlwana, matswabi a pele xa lewe xe ba boeletsa xo fala la bobedi xo tswa dihlong dia lewa, o fumana xe ba di apexile di budule di dudumela ke tsa mong wa mokxopa. O fadiwa xabedi fela, xe ba feditse ba o thsela byoko le dithsidi xore xe ba soxa o se ke wa ba palla, le xona o boleta. O kwa ba re, xe ba soxa ba re, "Mong wa kobo ke mang, mong wa kobo, mong wa kobo ke mang", ke kopelo. O dirile byala bya bobedi bya xore ba soxe. Xa e budule ba e thsela letsoku.

11 Pudi. Wa pudi ba ritela ka mafsika ka nokeng le xona xo no ritela mong wa yona fela. Xe a feditse o thsela dithsedi le byoko ka moraxo o thoma xo soxa. Xe o budule, o isa basileng ba o tloka, e somiswa ke basadi xo tswara.

Lefsiwa xo na le mafsika a mangwe a xo se tixe, ba re ke leboti. Ba betla dijelo tsa dikoloha, ba di betla ka bo-maketsoka. Matsatsing a bo lehono ba axa dintlo ka ona, ntlo ya ona ke hwa o nthsie. A mangwe mafsika ba dira malwala ba sila dithoro xore e be bupi ka ona, a kg mangwe ke ya xo sila metsoko.

Mabyang. Ba rulela dintlo ka ona, e be ba sexa ka makelemese. Mehuta ya mabyang a ba somisang ke Lerihla, hlokwa, lesisisi, lefee

K34/82

12 le lehlakano. Lerihla le lefee ba loxa disexo ka ona, fela ba re sesexo sa xo tiya ke sa lerihla. Lefee le na le mosomo o mongata, le ntlo lea rulela kudu ba fetsa ka lona. Ba nthsa byang byo bongwe bya lon ba loxa byale ka xe ba loxa lexoxo la motolo, xa ba feditse ba yo hloma hlakeng. Le sisisi ba axa mafate ka lona le dintlo ba rulela ka lona, fela le phakisa le bola. Lehlokwa ke la xo rulela dintlo ke le lesese le botelele xa le lekane le lesisisi. Lesisisi ke le lekoto le botelele. Dihlaka ba axa malapa ka tsona fela le banna ba le somisa ba betla dinaka tsa xo bina le pesa.

Dirotwana. Di loxwa ke banna ba di loxa ka dinti tsa lebipo le moxama ka dinti tsa yona, phate e eneng ka xare ba themang yona ke mothapholoxo. Tse dingwe ke tse xolo diroto di somiswa ke basadi: xo rwala mabele, dirotwana xangata di somiswa ke banenyana xo kxela moroxo.

Disexo. Di loxuwa ke banna ba di loxa ka dinti tsa mokhudi, le byane bya lefee le lerihla. Ba phula ka morokola ba folela lenti ba tlema byane. Xo na le batho bakxonang xo loxa, ke polokelo e kxolo ya mabele. Batho ba ba senang natso ba ya ba reka xo baloxi ka lesaka la leotsa, la lehea ke lesaka le seroto.

13 Mehlotlo. E loxuwa ke basadi e seng ka moka xo na le basila. Ba ohla dinti tsa mokxose ba loxa ka tsona. Ba hlotla mabyala ka yo na le mataale a sikxomo le dipudi.

Diswanthso tsa diphoofolo le dinonyana. Kudu ba di betla xe ba rema mefato ya mosate, ba yo axa kxoro xoba lefaxo la basadi ka mo ba tswallaxo dikoma tsa bona. O fumana ba betlile mehuta-huta ya diphoofolo le dinonyana xa o fihla o no ba o tseba xore phofofo ela keng xoba nonyana ela keng. Ba di hlomela xodimo xa mefato. Di na le dibetli, xe motho a bolotsa ngwana wa xaxwe sa kxone, o dira byala a reta sethakxa sa mo direla.

Komana. Ke moropa o moxolo kudu xa o dule lapeng la mokxomana, o dula lapeng la moxatsa-kxosi e moxolo.

K34/82

14

Xa e no teiwa fela, wa kwa ba e tia mohlomongwe xo tswa peu, xoba ba lona mabele a maswa, xoba ke sello sa kxosi xoba xo aloxa madikana. O betlwa ke motho wa dilete, e seng wa naxa ewe, xore xe ba tia modumo wa yona a se ke a e kwa. E fokwa ka madi a motho, e bapola ka tlalo la motho ka xodimo ya ba letlalo la kxomo. Moropa ke o monyana fela o somisana le komana, fela ona ba bapola le ka mokxopa wa kxomo fela xoba dihoofolo tse dingwe. Xe ba bina dikosa tsa malopo, lepesa, tsa masoboro le tsa banenyana ba tia meropa e seng komana. Ba e betla ka xo latelana; xo na le ketso (omoxolo) le thitimetso (o monyana). Dilo tse ka mokadi setseng di hlalositse kante le xo rula dithsipi ka xobane tsona xa xo na hlaloxanyo kudu ka baka la xore di be di rulwa ke Baphalaborwa. Dibetlo le tse dingwe di dira ke bahlalefi ke xore bakxoni.

15

Mphiri. Ke merulo ya Mathsakane, ke bona ba xo fihla nayo mo ba fihla Basothong xo se ya e tsebaxo, kudu e be e rekisa ke basadi, o fumana ba tlatsitse matsoxo wa ka xe ba setla e lla. Byale Basotho e be ba e reka xo bona, mphiri ba o rekisa hlana ya mabele. Banna le basemanyana e be ba sa e somise.

Maselo le dihlana. Dilo tsena di berekwa ke banna, ba xona batho ba ba di kxonang. Di na le mosomo o moxolo kudu ka xobane ba thoma ba ripa phate ya mohlare o ba reng ke moloxa, e no ba ona fela o oloxaxo moselo le dihlana ba e pharola ya ba dithselemetlana, byale ba thoma xo di betla ka makelemese ba di seketsanya xore e be tse dintsi. Xe ba bona xore di tletse ba di rwala ba ya ka nokeng xo hupa (xo thoma) leselo, xa o lebella o bona diphate di fapane-fapane, mafelong a lona ba le ruma ka lebipo wa bona le na le morumo o mokoto, ke moka le fedile byale ya nyakaxo xo rekela mosadi wa xaxwe oa reka. Ba a reka ka mabele xoba kekxopa ya xo soxiwa. Mabele ba tlatsa lona leselo, ka mekxopa ya dipela ke lesome, ya diphoofolo tse dikxolwanyana ke medi tse lekanaxo le pudi fela wa pudi nka o tee. A somisa ke basadi xo hlella maupi xore e be byo bo botse, a byalo ka disefa tsa Makxowa, lexe ba fola mabele a leatsa ba hlokola ka ona, ~~maka~~ mmoko wa wela xosele mabele xosele.

16 Dihlana. Ea di loxa byale ka ona maselo, le tsona di loxuwa ke banna, fela tsona ke tse nyane. Banenyana ba kxela moroxo xo tsona. Le tsona ba di reka xo baloxi ka mabele, mohlomongwe ba di hlaxolela themong ya moloxi matsatsi a mabedi.

Lapa. Ke mosomo wa basadi le dikxarebe. Ba axa malapa ka dihlakanoka le lesisisi le ka mapoma (diphatenyana) dipallo ke lesisisi. Ba thoma ka xo epa molete o byale ka ntlo, ka moraxo ba lokela diphate ba di phuseletsa, ba balla ka moraxo ba xwaella ka dihlaka le lesisisi; ba tsea pato ba tiela ka yona xore a lekane. O na xa rate xore a kxwate mabu ka baka la xore mohliwa o ka di ja. Lapa le fedile, byale monna o thusa mosadi xo kxesa xore xo lekane, xa a feditse o sotella mosadi xore a bate lapa, ba xella metsi ba thsela ka ona xore xo kolobe. Ka moraxo xa mo xo kolobile, mosadi le moredi ba tsea dipato ba bata xore mobu o batalle fase. Ka moswana ba thsela metsi ka setswaneng byale ba tsea dithsilo (mafsi-ka a ditheditledi) ba ritela ka tsona ba fela ba di lokela ka metsing ala a ka setswaneng. Ba xo lesetsa xwa ona, ka moraxo ba boeletsa, ke moka byale xo setse xe ba dila ka maloko a dikxomo, ke moka xo fedile. Xo setse xo dira merututu ya xo dula xodimo xo yona, e dulwa ke banna, mosadi le mosemanyana xa ba dule yona e na le basila ba xo dira ba basadi; mosadi o reta mosadi e mongwe xore a mo direle, ka moraxo xa mo a mo diretse o omela mapoto a phofutsa a mo leboxa ka ona. Morututu ba bopa mobu wa ya xodimo xore xe motho a dutse a re tsara maoto a se ke a kxatha mmapa. Xare xa lapa ba dira sebeso mo ba xotsaxo mollo xona. Ka ntlong le xona ba dira byale ka xe ba bereka lapa, le xona xo na le merututu le sebeso. Mosomo wa lapa ka moswana o mongwe le o mongwe ba fela le ka mafelelo, byane byo ba felang ka byona bo thomolwa ke badisa ka thabeng, ba bo tlema ya ba selo se tee. Xo fela basadi le banenyana,

17

18 xe ba feditse xo fela, ba nthsa dithoro ba kwatama lwaleng ba sila, e le xore pele ba xotsa mollo ba apexa moroxo, ka moraxo xa mo moroxo o budule ba o hlatlola ba hlatlea pitsa ya boxobe, ba thoma xo hlatswa ditswana tsa moroxo le tsa xo solela. Ka moraxo xa mo dijo di jelwe, banenyana ba yo hlwa ba ekxa meroxo le xo roba dikxong, xe letsatsi le e ya xo dikela ba swanetse xo boela xae, ba xopola xo kxa metsi a xo apexa meroxo xore ba sebe melatsa ka yona, a mangwe metsi a letela xosasa ka baka la xore xo tsoxella nokeng xwa thwenya. Basadi le bona ba roba dikxong mohla ba sa ya mabyaleng xoba medirong e mengwe. Xe ba feditse xo ja mosadi yo a naxo le ngwana wa ngwanenyana o swanetse xo boloka ditswana. Xaxolo-xolo ntlo le lapa di dilwa ke basadi xe banenyana ba sila, mosadi ea kwaxo bohloko ke wa xo hloka ngwana wa ngwanenyana.

19 Ntlo. Dintlo di axwa ke banna, ba rema diphate le mahlomo le dipallo le dinti le lexokxo. Lexokxo ke diphate tse ba epelaxo fase ke moka ba di phuseletsa ba di balla maballo a mabedi la boraro ke mothapaloxo, ke mo ba tla reng xe ba hlaba hlaka mahlomo a dula xodimo xa ona, ba tlema mahlomo ka ona, ke moka ba thome xo balla hlaka. Ka moraxo xa mo ba feditse ba rulela ba fetsa, ba sotella bo-mmamoduwaduwane (basadi). Bona ke mokaba thoma xo bota la pele ba re xo e bota ba e lesetsa ya oma, la bobedi le xona ba bota ba xona ba e lesetsa ya oma, la boraro ba xo loka, ke xore mobu ba o dira o moleta kudu. Basadi mosomo o ba somaxo le baredi ba bona ke ona o, ba ba ruta mosomo xore xe ba ya boxadi ba se ba sitwa ke mosomo ka baka la xore baxwera ba xaxwe ba ka mo sexa. Ba xona basadi ba bangwe ba masaedi, o fumanaxo ntlo tsa bona e ka xa xo dule motho ka xare, mathouhu (dikxwahla) di tloxa ka ntlo xo fihla seferong sa lapa, byale o kwa ba re, lexo-lehubedu xa le hloke seboko, mo xongwe wa kwa ba re tloxa-tloxa e tloxa kxale, modisi wa dikxomo x o tloxa natso sakeng xoba thuta-boxolo ya roba.

20 Bothakxa bo ratwa ke motho e mongwe le e mongwe byale rea palelwa ka baka la xo hloka kxopolo, esita le bona banna ba bangwe o

K34/82

20 kwa basadi ba re a kxona xo axa ntlo e, ba bona xe ba re kea bota
 mobu wa se mamarele diphate. Lexa xo le byalo ba tla leka xo bipa
 bobo bya monna byale wena mosadi xa xo kxonexe ka baka la xore
 e mongwe le e mongwe o tla tla bona. O kwa xe ba dutsi ba e
 itisa ka mabanyana ba kxobakane lapeng ka le tee ba re ngwana mokete
 ke lesaedi, dijo tea xaxwe re ja ka bka la bompya le byala bya xaxwe
 xo bonaxala xore le xe a dira tsona le mekxato e no ba e ditlola
 ka ntlong ya xaxwe xe o se na pelo o ka se dule xo nkxa meroto
 ya bana.

END 673